

Ilam University

Iranian Association
of Constitutional Law

Legal Study of Food Security and Climate Change with a Comparative Approach of International Law and Islamic Law

Sobhan Tayebi¹, Hossein Movahedian², Abolfazl Mohammadkarimi³

1. Assistant Prof. Dep. of International Law, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author). E-mail: sobhantayebi@yahoo.com

2. M.A. in Islamic Studies and Private Law, School of Islamic Studies and Law, Dep. of Private Law, Imam Sadiq (AS) University, Tehran, Iran. E-mail: Taha1997law@gmail.com

3. M.A. Student in Health Care Management, Faculty of Medical Sciences and Technologies, Dep. of Health Care Management, Tehran University of Science and Research, Tehran, Iran. E-mail: Abolfazl.mkarimi@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received 6 February 2024

Received in revised form 10 March 2024

Accepted 20 March 2024

Available online 26 March 2024

Today, at the national and international levels, human survival and health is considered as a very important issue. Food security is one of the seven tools of human security in the context of human rights discourse. It currently includes various geographical, economic, political, social, environmental, legal and other dimensions. This research examines food security based on the descriptive and analytical method and considering the importance of the issue of human health security and environmental hazards despite climate changes. The purpose of the current research is to pay attention to the approach of domestic law, Islamic law and international law from the perspective of strengths and weaknesses. Through this description and focusing on the existing hypothesis, there are risks of food security and also the development of poverty due to climate change. The finding of the current research is that the framework of food security should not be affected by the chaotic changes in climate due to environmental hazards.

Keywords:

food security,
climate change,
international law,
Islamic law,
domestic law

Cite this article: Tayebi, Sobhan., Movahedian, Hossein., Mohammadkarimi, Abolfazl. (2024). Legal study of food security and climate change with a comparative approach of international law and Islamic law. *Comparative Studies on Islamic Countries Law*, 2 (1), 63- 79. <http://doi.org/10.22034/LCS.2024.2025634.1038>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22034/LCS.2024.2025634.1038>

Publisher: Ilam University.

Ilam University

Iranian Association
of Constitutional Law

واکاوی حقوقی امنیت غذایی و تغییرات اقلیمی با رویکرد تطبیقی حقوق بین الملل و حقوق اسلامی

سبحان طیبی^۱ | حسین موحدیان^۲ | ابوالفضل محمدکریمی^۳

۱. استادیار گروه حقوق بین الملل، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: sobhantayebi@yahoo.com

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد پیوسته رشته معارف اسلامی و حقوق خصوصی، گروه حقوق خصوصی، دانشکده معارف اسلامی و حقوق، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

رایانامه: Taha1997law@gmail.com

۳. دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد مدیریت خدمات بهداشتی درمانی، دانشکده علوم و فناوری های پزشکی، گروه مدیریت خدمات بهداشتی درمانی، دانشگاه علوم و تحقیقات

تهران، تهران، ایران. رایانامه: Abolfazl.mkarimi@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

امروزه بقاء و سلامت بشری به عنوان یک مسئله بسیار مهم در سطوح ملی و بین المللی محسوب می گردد. امنیت غذایی نیز به عنوان یکی از ابزارهای هفت گانه امنیت انسانی کماکان محل بحث و گفتمان محافل حقوق بشری است. آن چنان که در حال حاضر ابعاد مختلف جغرافیایی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، زیست محیطی، حقوقی و دیگر ابعاد را در بر می گیرد. این پژوهش بر اساس روش توصیفی و تحلیلی و با عنایت به اهمیت موضوع امنیت سلامت انسانی و مخاطرات زیست محیطی و با وجود تغییرات اقلیمی، امنیت غذایی را مورد بررسی قرار می دهد. هدف از انجام پژوهش حاضر این است که رویکرد داخلی و حقوق اسلامی و حقوق بین الملل از منظر نقاط قوت و ضعف مورد توجه قرار گرفته و اهمیت موضوع عیان گردد. با این وصف ما بر این فرضیه بیشتر تمرکز می کنیم که با وجود تغییرات اقلیمی احتمال مخاطرات امنیت غذایی و همچنین توسعه فقر وجود دارد. این پژوهش در پی این یافته است تا تبیین نماید که با وصف مخاطرات زیست محیطی، چارچوب امنیت غذایی دستخوش تحولات نابسامان اقلیمی نشود.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۷

کلیدواژه‌ها:

امنیت غذایی،

تغییرات اقلیمی،

حقوق بین الملل،

حقوق اسلامی،

حقوق داخلی.

استناد: طیبی، سبحان؛ موحدیان، حسین؛ محمدکریمی، ابوالفضل (۱۴۰۳). واکاوی حقوقی امنیت غذایی و تغییرات اقلیمی با رویکرد تطبیقی حقوق

بین الملل و حقوق اسلامی. *مطالعات تطبیقی حقوق کشورهای اسلامی*، ۲ (۱)، ۶۳-۷۹.

<http://doi.org/10.22034/LCS.2024.2025634.1038>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه ایلام.

مقدمه

با وجود به رسمیت شناخته شدن حق بر غذا در اسناد بین‌المللی و قوانین ملی، اما کماکان امنیت غذایی^۱ و رفع گرسنگی به‌عنوان دغدغه مشترک بسیاری از دولت‌ها در عصر حاضر به شمار می‌روند. زیرا ناامنی غذایی^۲ آثاری را به همراه دارد که یکی از آن‌ها را می‌توان تأثیر بر سلامت جسمی و روانی (Hassan, 2017: 11) شخص ذکر کرد. این نگرانی‌ها با توجه به بحران‌های زیست‌محیطی، به‌ویژه تغییر اقلیم تشدید یافته‌اند. توضیح بیشتر آنکه تغییر اقلیم، خشکسالی را به دنبال دارد که این خود به کمبود مواد غذایی منتهی می‌شود. نظر به موقعیت جغرافیایی جمهوری اسلامی ایران در منطقه‌ای که آسیب‌پذیری آن به‌خاطر بحران‌های زیست‌محیطی بیشتر از مناطق دیگر است و همچنین اصل چهارم قانون اساسی که فقدان مغایرت قوانین مصوب با شریعت اسلامی را ضروری می‌سازد، این پژوهش به دنبال شناخت وضع موجود، جستجو در حقوق اسلامی و حقوق بین‌الملل است تا در نهایت بتواند، راهبردهایی متناسب با شرایط کشور را به سیاست‌گذاران و قانون‌گذار ایرانی ارائه کند. در این راستا میرعباسی و اسفندیاری در کتابی تحت‌عنوان امنیت غذایی و حق دسترسی به غذا در گفتمان حقوقی سازمان ملل که جامع‌ترین کتاب در حوزه امنیت غذایی در پرتو حقوق است، با رویکردی مبتنی بر حقوق بشر و حقوق بین‌الملل به موضوع پرداخته و ضمن در نظر گرفتن حق بر غذا به‌عنوان یکی از حقوق بنیادین، اسناد بین‌المللی و اقدامات سازمان‌های ذیصلاح در حوزه غذا را ارزیابی کردند (میرعباسی و اسفندیاری، ۱۳۹۶) همچنین پژوهشگرانی مانند (پورحسین و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۴۵) و (اسفندیاری و میرعباسی، ۱۳۹۴: ۱۷۸) و (قندی، ۱۴۰۱: ۱-۱۲) به امنیت غذایی پرداختند. به‌طور کلی، این آثار تنها، حق بر غذا را به رسمیت شناخته، مسؤلیت دولت‌ها را تبیین و به چالش‌هایی از قبیل شفاف و الزام‌آور نبودن سازوکارهای بین‌المللی اشاره کردند. ناتوانی حقوق بین‌الملل با توجه به فقدان سازوکارهایی الزام‌آور، غیرقابل انکار است. از این‌رو بایستی به ظرفیت‌های دیگر همچون وضعیت فعلی تعامل غذا و اقلیم نیز توجه گردد که در آثار فوق مورد اشاره قرار نگرفته‌اند. همچنین، نپرداختن به رویکرد اسلامی در آثار مذکور، جزء نقایص آن‌ها به شمار می‌رود. بنابراین، ضرورت دارد تا در پژوهشی مستقل، این دو دیدگاه تلفیق و راه‌حلی مناسب ارائه شوند.

تغییر اقلیم

تغییر اقلیم که از جمله بحران‌های کنونی برای جوامع انسانی تعبیر می‌شود و ضرورت تصمیم‌گیری سریع و در بُعد بین‌المللی را دوچندان کرده است، چراکه محیط‌زیست مرز نمی‌شناسد و همه کشورها را در بر می‌گیرد، پیامدهایی ناگوار را برای انسان در عصر حاضر به همراه داشته است. این پیامدها برای برخی کشورها بنابر موقعیت جغرافیایی آن‌ها شدیدتر است که متأسفانه جمهوری اسلامی ایران در زمره آن‌ها قرار دارد. از این‌رو، برای ارائه راه‌حلی مناسب در راستای نقش‌آفرینی در کارزار مبارزه با تغییر اقلیم، لازم است تا در بادی امر، آثار تغییر اقلیم مورد توجه قرار گیرند.

ادله‌ای از قبیل توسعه اقتصادی یک‌جانبه (موحدیان و طبیبی، ۱۴۰۱: ۶) و بی‌توجهی به مذهب و اخلاق (Movahedian, Norouzi, 2023: 198) که ملاحظات قابل تأملی درباره محیط‌زیست دارند، انسان معاصر را با بحران تغییر اقلیم مواجه ساخته است. بایستی بیان داشت که تغییر اقلیم و پیامدهای آن، به‌مثابه زنجیره‌ای می‌مانند که اهمیت توجه همه‌جانبه به بحران پیش‌رو را دوچندان می‌سازد. توضیح بیشتر آنکه یکی از نتایج تغییر اقلیم، افزایش دماست که نه‌تنها خود به‌عنوان معضلی اساسی برای کشورها، به‌ویژه کشورهای واقع در منطقه خاورمیانه و

1- Food Security

2- Food Insecurity

شمال آفریقا، همچون جمهوری اسلامی ایران (براتی، مرادی و سعیدی، ۱۴۰۰، ص ۷۱) و عربستان سعودی (Tanarhte, 2015: 99) به شمار می‌رود؛ بلکه عواقبی چون «کاهش تاب‌آوری سیستم‌های منابع آب و افزایش مصرف انرژی» (یوسفی و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۴۶) را به دنبال دارد. متأسفانه قضیه به افزایش دما ختم نمی‌شود و معضلات دیگری از قبیل بحران غذا و بحران آب نیز متعاقباً به دنبال یکدیگر می‌آیند و این زنجیره، وضعیت را پیچیده‌تر می‌کند و بایستی برای اتخاذ رویکرد مناسب و ارائه راه‌حل‌های جامع، آن‌ها را شناسایی کرد.

تغییر اقلیم و غذا

علاوه بر افزایش دما که از بین رفتن برخی از محصولات کشاورزی را به همراه دارد، خشکسالی از دیگر چالش‌هایی است که نظام غذایی بعضی کشورها از جمله جمهوری اسلامی ایران با آن مواجه شده‌اند و مطالعاتی در راستای پایش خشکسالی، تشدید بحران مذکور را با توجه به کنش‌های انسانی از قبیل فعالیت‌های صنعتی پیش‌بینی کرده‌اند (دلقندی، جورابلو و گنجی نوری، ۱۴۰۲: ۱). آنچه اهمیت دارد، این است که مطالعات مذکور، محدود به یک نقطه از جمهوری اسلامی ایران نبوده‌اند. برای مثال، در مطالعه‌ای که در سال ۱۳۹۹ درباره رودخانه نکا در شمال کشور انجام شد، پژوهشگران بر وقوع خشکسالی تأکید و پیش‌بینی کردند که «میانگین آورد سالانه رودخانه نکا در محل سد گلورد کاهش خواهد یافت» (باب الحکمی، غلامی سفیدکوهی و عمادی، ۱۳۹۹، ص ۲۹۱).

خشکسالی نه تنها خود به‌عنوان معضلی اساسی برای شهروندان به‌ویژه آن‌هایی که در قسمت‌های گرم‌تر کشور زندگی می‌کنند، به شمار می‌رود؛ بلکه آثاری مستقیم و غیرمستقیم را در سبک زندگی ایشان به همراه دارد. برای مثال، در مناطق روستایی که کشاورزی از مهم‌ترین راه‌های کسب درآمد محسوب می‌شود، خشکسالی، کشاورزی را با محدودیت‌های فراوانی مواجه کرده و به کاهش درآمد خانواده (خیز، زیبایی و فرج زاده، ۱۳۹۷: ۲۱) و مهاجرت اجباری به شهرها منتهی شده است. برای مثال در استان فارس که از مناطق گرم به شمار می‌رود، کشاورزان با توجه به خشکسالی سال‌های اخیر، بسیار آسیب‌پذیر هستند (نصرنیا، زیبایی و بخشوده، ۱۳۹۷: ۴۵) این موارد، کشاورزی را با معضلات فراوانی مواجه کرده است که نتیجه‌ای جز کاهش تولید محصولات غذایی برای مصرف‌کننده نهایی ندارد.

تغییر اقلیم و آب

علاوه بر غذا؛ آب هم تحت تأثیر تغییر اقلیم گرفته است و کاهش دسترسی به آب آشامیدنی سالم از جمله چالش‌های بعضی انسان‌ها به شمار می‌رود. مع‌الأسف، روند سریع صنعتی شدن، تشدید بحران آب را به همراه داشته است، به‌گونه‌ای که صنایع مختلف، آب ورودی را آلوده کرده و با توجه به عدم بازیافت آن (مقیمی، ۱۳۹۸، ص ۲۰)، میزان آب‌های موجود بیش‌ازپیش کاهش یافته است. نه تنها خود آب برای ادامه بقای انسان بر روی زمین اهمیت دارد (Norouzi, Movahedian. 2023. P.34)؛ بلکه آب، دیگر نیازهای اشخاص را نیز تأمین می‌کند که کشاورزی برای تولید غذا و تأمین انرژی از جمله مصادیق آن‌ها محسوب می‌شوند (بیسواس و تورتاخادا، ۱۳۹۷، ص ۲۰).

ابتنای کشاورزی بر آب، مسئله‌ای است که در حال حاضر، کشاورزی در نقاطی از کشور را کم رونق کرده است. کاهش آب مورد نیاز برای کشاورزان، در حقیقت، معلول نیاز فراوان بخش‌های مسکونی و صنعتی به آب است. فائو

در هدف‌گذاری خود برای سال ۲۰۳۰ به دنبال پایان دادن به گرسنگی در جهان است (FAO, 2023) که این خود منوط به افزایش کشاورزی است و با توجه به وابستگی شدید کشاورزی با آب و همچنین کمبود در دسترسی به این مایع حیات، تحقق چنین هدفی با دشواری‌های زیادی روبرو است.

امنیت غذایی و حقوق بین‌الملل

پیش از پرداختن به امنیت غذایی باید به حق بر غذا اشاره کرد و جایگاه آن را در حقوق روشن ساخت.

حق بر غذا

حق بر غذا در اسنادی از قبیل اعلامیه جهانی حقوق بشر (ماده ۲۵)، کنوانسیون ژنو ۱۹۴۹ راجع به رفتار با اسرای جنگی، کنوانسیون ژنو ۱۹۴۹ راجع به حمایت از غیرنظامیان در زمان مخاصمات، کنوانسیون حقوق کودک، کنوانسیون وضعیت پناهندگان و کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان به رسمیت شناخته شده است. تحقق این حق، به‌عنوان یکی از مصادیق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، مستلزم نقش‌آفرینی فعال دولت و ایفای تعهدی از نوع تعهد به نتیجه است، چراکه درباره این نوع حقوق، «دولت مکلف است تمام تلاش خود را در تهیه و تدارک امکانات لازم بکار گیرد» (قاری سید فاطمی، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۵۷).

حق مزبور به‌عنوان یکی از حقوق بنیادین بشر به شمار می‌رود. این اهمیت تا حدی است که حتی بعضی از دیگر حقوق نیز بدان وابسته‌اند. برای مثال، حق بر حیات که ششمین ماده از میثاق حقوق مدنی و سیاسی، آن را از جمله حقوق ذاتی شخص که بایستی مورد حمایت قانون قرار گیرد، تعبیر کرد (زمانی و همکاران، ۱۳۹۵: ص ۱۸۷). ارتباطی غیرقابل انکار با حق بر غذا دارد، زیرا شخص باید غذا بخورد تا زنده بماند. حق حیات، با ماهیتی دوگانه (قاری سید فاطمی، ۱۳۸۹، ج ۲، ص ۴۹)، دو وجه اساسی دارد که تحت عنوان حق زنده ماندن^۱ و حق بر زندگی کردن^۲ نامبردارند، هر یک مبتنی بر مبنای تقسیم حق به حق منفی^۳ و حق مثبت^۴ هستند و این تقسیم‌بندی، به‌ضرورت دخالت کردن یا نکردن دولت در زندگی شهروندان اشاره دارد. بنابراین، حق بر زندگی کردن، به‌عنوان یکی از ابعاد حق بر حیات، که در قالب حق مثبت لحاظ شده است و نقش‌آفرینی دولت به‌عنوان یگانه شخصیت قدرتمند در سطح ملی را برای تضمین آن می‌طلبد، اقدامات دولت در راستای حمایت از حق بر غذای شهروندان را ضروری می‌سازد.

همچنین حق بر آموزش به‌عنوان یکی از دیگر از حقوق بنیادین که به اعتقاد یکی از حقوق‌دانان، «کلید تمامی حقوق بشر است» و آن را باید «مهم‌ترین شاخصه انسان بودن انسان» تعبیر کرد، (حاتمی، ۱۳۹۲، ص ۱۴) در صورتی معنا می‌یابد که شخص به‌واسطه خوردن غذا زنده باشد. لذا، ارتباطی قابل توجه میان حق بر آموزش و حق بر غذا وجود دارد. درنهایت نیز می‌توان به آزادی تفحص و تحصیل اطلاعات به‌عنوان یکی از جلوه‌های آزادی بیان اشاره کرد که «نقش بسیار مهمی را در اطلاع‌رسانی و نظارت شهروندان بر رفتار و تصمیمات سیاسی دارد» (اسلامی، ۱۳۹۵: ص ۱۵۵) بدیهی است که اعمال این حق نیز وابسته به غذا خوردن است.

1- Right to Life.

2- Right to Live.

3- Negative Right.

4- Positive Right.

همچون بعضی از حقوق، حق گروه‌های آسیب‌پذیر جامعه بر غذا، اهمیت بسیاری دارد، زیرا وضعیت آن‌ها متفاوت از سایرین است. این گروه‌های آسیب‌پذیر که از جمله آن‌ها می‌توان به زنان، کودکان، کشاورزان، ماهیگیران، مردمان بومی و پناهندگان اشاره کرد، مورد توجه برخی از اسناد بین‌المللی فوق‌الذکر قرار گرفته‌اند، اما در عمل، آسیب‌پذیری آن‌ها به دلایلی از قبیل خشکسالی جدی، بیابان‌زدایی و مدیریت غلط منابع طبیعی توسط دولت‌ها افزایش یافته است. از این‌رو، می‌توان چنین استنباط کرد که اسناد بین‌المللی کارایی لازم را نداشته و تنها نقش یک دستورالعمل اخلاقی را ایفا کرده‌اند.

امنیت غذایی

امنیت غذایی به‌عنوان مفهومی که به دلیل وضعیت دهه هفتاد میلادی پای در ادبیات حقوق بین‌الملل نهاد، به دسترسی به غذایی که کافی، سالم و مغذی باشد و در تمام طول عمر زندگی فعالی را به ارمغان آورد، گفته می‌شود و اجزائی مهم مانند غذای کافی^۱، وجود غذا در همه زمان‌ها^۲، در دسترس بودن غذا^۳ و استفاده صحیح از غذا^۴ دارد (FAO, 2008: 1).

لازم به ذکر است که حق بر غذا، از امنیت غذایی متفاوت است، چراکه اولی، حق شهروندان و درعین‌حال تکلیف دولت‌ها (تعهد به نتیجه) را می‌شناساند؛ درحالی‌که امنیت غذایی، بیشتر به حکمرانی (ورای از عالم حقوق) معطوف است (میرعباسی و اسفندیاری، ۱۳۹۳، ص. ۴۰). از این‌رو، آشکار می‌شود که بهره‌مندی شهروندان از غذا، حق آن‌ها و تعهد دولت‌هاست که این مهم، خود در بستر حکمرانی شایسته در راستای تحقق امنیت غذایی به ارمغان می‌آید. در حقیقت این شیوه حکمرانی، می‌تواند در قوانین و برنامه‌های چشم‌انداز ملی به‌عنوان سازوکارهایی حقوقی تجلی یابد که اجرای فوری و دقیق آن‌ها ضروری است.^۵

پژوهش‌های اخیر (اسفندیاری، میرعباسی، ۱۳۹۴، ص. ۱۵۸؛ طلایی، رزم‌خواه، ۱۳۹۷، صص. ۵۵ و ۷۹؛ اسفندیاری، میرعباسی، ۱۳۹۳، ص. ۳۳؛ سیدفاطمی، رضاییان، ۱۳۹۷، صص. ۱۵۷ و ۱۷۸؛ حسینی اکبر نژاد، حسینی اکبر نژاد، ۱۴۰۰: ۱۳۸) به خوبی نشان می‌دهند که سازوکارهای کنونی همچون حقوق بین‌الملل عمومی، حقوق تجارت بین‌الملل، حقوق مالکیت فکری و حقوق بین‌الملل محیط‌زیست نتوانسته‌اند، امنیت غذایی را برای همه ملل مختلف در هر منطقه‌ای به ارمغان بیاورند. نگارندگان این پژوهش که خود در آثار قبلی‌شان (طیسی، موحدیان، نوروزی، ۱۴۰۲، صص. ۱۵۳-۱۵۵؛ موحدیان، طیسی، ۱۴۰۱، صص. ۷-۱۰) نیز بر ناکافی بودن این ابزارها تأکید کردند، اعتقاد دارند که می‌توان همسو با همگرایی بین‌المللی و همکاری‌هایی که در تصویب اسناد بین‌المللی و اجرای آن‌ها تجلی می‌یابد، به ظرفیت‌های بومی نیز توجه داشت.

1- Food availability

2- Stability

3- Food accessibility

4- Food utilization

۵- برای مثال در جمهوری اسلامی ایران، در قانون اساسی (مقدمه و اصل‌های ۳، ۲۹ و ۴۳)؛ سند چشم‌انداز ۲۰ ساله کشور در افق ۱۴۰۴، سیاست‌های اقتصاد مقاومتی (بندهای ۷ و ۸) و سند ملی و راهبردی تحول امنیت غذایی ۱۴۰۱-۱۴۱۰ به تعهدات دولت در این باره اشاره شده است و امید می‌رود که هر یک از آن‌ها به درستی اجرا شوند.

حقوق اسلامی و امنیت غذایی

برای روشن ساختن جایگاه امنیت غذایی در شریعت اسلامی، ضروری است که جستجویی در میان نصوص انجام شود. پیش از آن، لازم است به این نکته توجه شود که واژه امنیت غذایی در زبان فارسی، از واژه الأمن الغدائی گرفته است. الأمن از ریشه أمن، در لغت، معانی از قبیل ضد ترس (جوهری، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۲۰۷۱)، آرامش (زبیدی، بی تا، ج ۳۴، ص ۱۸۴) و در سلامت بودن (القیومی، بی تا، ج ۱، ص ۲۴) است و در اصطلاح، تحت عنوان «اطمینان خاطر و در سلامت بودن از هرگونه خطر» تعریف شده است (ابن عاشور، ۱۹۸۴، ج ۳، ص ۱۲۲) از آنجایی که اسناد بین‌المللی مورد استناد هستند، متون عربی (السرحدان، ۲۰۱۷، ص ۱۳۸) و فارسی در حوزه امنیت غذایی، همان تعریف بین‌المللی را پیش از این بدان اشاره شد، مدنظر قرار داده‌اند.

اهمیت تحقق امنیت غذایی غیرقابل انکار است و آثار فراوانی دارد که به ترتیب عبارتند از: حفظ جان (سوره انعام، آیه ۱۵۱) و کاهش ارتکاب جرائم. شارع مقدس در آیه ۱۵۱ سوره انعام، مردم را از کشتن فرزندان خود به بهانه فقر نهی می‌کند و بیان می‌دارد که روزی خانواده آن‌ها را تأمین می‌نماید. بنابراین، با روزی دادن که تأمین غذا، یکی از مصادیق آن به شمار می‌رود، حفظ جانسان‌ها محقق می‌شود. ناتوانی اشخاص از سیر کردن خود و اعضای خانواده، ممکن است آن‌ها را به سوی ارتکاب جرایمی از قبیل سرقت وادارد که این خود، نشانه گسترش فقر در جامعه است. به همین دلیل است که پیامبر گرامی اسلام (ص) از کفر و فقر به خداوند پناه بردند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۴۰۳؛ السجستانی، ۱۴۳۰، ج ۷، ص ۴۲۲).

امنیت غذایی در قرآن کریم

تحقق امنیت غذایی از ویژگی‌های بهشت و همچنین دنیا در صورت بهبود اوضاع است. شارع مقدس در سوره قریش، به این قوم نعمت غذا و رها ساختن آن‌ها از هرگونه خطر را یادآور می‌شود. استعمال جمله «الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَ أَمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ» در حقیقت، به همان معنای امنیت غذایی و ایجاد آرامش خاطر اشاره دارد. یکی از راه‌های توصیف بهشت و ترغیب مسلمانان به آن، ذکر نعمت‌های آنجاست که یکی از آن‌ها را می‌توان غذای فراوان دانست. در این باره می‌توان به آیات ۲۵ سوره مؤمنون و ۳۵ سوره رعد اشاره کرد. از آنجایی که برخورداری از این نعمت‌ها در گروهی گام برداشتن در مسیر اطاعت الهی است، خداوند هشدارهایی را در این باره به مسلمانان داده است. شارع مقدس در آیات سه‌گانه ۱۱۲، ۱۱۳ و ۱۱۴ سوره نحل، مکانی را مثال می‌زند که ساکنان از غذای فراوان متنعم بودند ولی به واسطه اعمالشان، مجازات شدند و خداوند آن‌ها را به گرسنگی و ترس مبتلا کرد و این در حقیقت، نشانه عذاب الهی بود. از این رو، دسترسی به غذای فراوان نعمتی به شمار می‌رود که بایستی آن را از خداوند طلب کرد، همان‌گونه که حضرت ابراهیم (ع) در آیه ۱۲۶ سوره بقره، بهره‌مندی از روزی‌ها که غذا از مصادیق آن به شمار می‌رود، را از خدای متعال درخواست کرد. علاوه بر این، مسلمانان وظیفه دارند که اعتدال و پرهیز از اسراف در خوردن و آشامیدن را سرلوحه خود قرار دهند که آیات ۱۴۱ سوره انعام و ۳۱ سوره اعراف بدان اشاره کرده‌اند. آیات فوق، این نکته را رهنمون می‌سازند که امنیت غذایی از ویژگی‌های جامعه مطلوب ایمانی به شمار می‌رود.

امنیت غذایی در سیره معصومین (ع)

پیامبر گرامی اسلام (ص) همواره به امنیت غذایی اشاره کردند. ایشان در ابتدا، مسلمانان را به فعالیت در راه کسب روزی و تأمین غذایشان دعوت نمودند و غذای حاصل از دست رنج خود را به دیگر غذاها ترجیح دادند و در این باره، حضرت داوود (ع) را به عنوان مثال ذکر کردند (احمد بن حنبل، ۱۴۲۱، ج ۲۸، ص ۴۱۸). همچون آیات قرآن کریم، منع از اسراف، دومین رهنمود پیامبر خاتم (ص) به مسلمانان است. روایت صادره از ایشان، غذا خوردن به مقدار کافی، نه در حد پُر کردن شکم را به مسلمانان یادآور شده است (بیهقی، ۱۴۰۸، ص ۱۸۹). با وجود توصیه مبنی بر تلاش هر شخص برای تأمین غذای خود، اما اطعام و غذا دادن به گروه‌های آسیب‌پذیر نیز سفارش شده است. علاوه بر پیامبر گرامی اسلام (ص) که یکی از کارهای پسندیده نزد خدای سبحان را اطعام مسلمان گرسنه دانستند، (الطبرانی، بی تا، ج ۶، ص ۱۳۹۰) امام صادق (ع) نیز یکی از خصایص مؤمن را اطعام گرسنه ذکر کردند (محدث نوری، بی تا، ج ۱۶: ۲۴۳)

امنیت غذایی در متون فقهی

پس از اشاره به مؤیداتی چون آیات قرآن کریم و سیره معصومین (ع)، جستجو در متون فقهی و بررسی فتاوای فقها می‌تواند موضع حقوق اسلامی درباره امنیت غذایی را مشخص کند.

نفقه

نفقه که در مقام اول، تعهد زوج در برابر زوجه و فرزندان در بستر خانواده و در مقام دوم، تعهد در مقابل گروهی از اقارب است، مصادیقی دارد که غذا از جمله آن‌ها به شمار می‌رود (علامه حلی، بی تا: ج ۲: ۳۴؛ موسوی خمینی، ۱۳۹۲، ج ۲: ۳۳۶) بنابراین، در صورت تحقق شرایط مذکور در فقه امامیه که ذکر آن در این مقام و برای طولانی نشدن بحث، جایز نیست، تأمین غذا به عنوان تعهدی برای شخص لحاظ می‌گردد. گرچه فقهای امامیه، مطلقه بائن را برخلاف مطلقه رجعیه، محروم از نفقه می‌دانند (شهید اول، بی تا: ج ۱: ۱۹۶؛ شهید ثانی، بی تا: ج ۹: ۳۳۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ج ۳: ۵۰۷)، اما چنانچه این زن، حامل باشد، تعهد زوج به پرداخت نفقه برقرار است (محقق حلی، ۱۴۰۸: ج ۳: ۳۲)

در این باره، پرسشی مطرح می‌شود و آن، این است که نفقه مذکور به چه کسی تعلق دارد؟ حمل یا حامل؟ مذاقه در متون فقهی، نشان می‌دهد که برخی حمل (شیخ طوسی، ۱۳۸۷: ج ۵: ۲۷۵)، عده‌ای حامل (نجفی جواهری، ۱۳۶۲: ج ۳۱: ۳۶۰) ذیحق دریافت نفقه می‌دانند و گروه سوم نیز قائل به توقف هستند (بحرانی، بی تا: ج ۲۵: ۱۱۲؛ طباطبایی، ۱۴۱۹: ج ۱۰: ۵۳۸)

علاوه بر زوجه و فرزندان، نفقه اقارب از قبیل پدر و مادر که در اینجا، مراد از آن، غذاست، در صورت «فقر انفاق شونده و توانگری انفاق کننده واجب می‌شود» (موحدیان، ۱۴۰۲، ص ۵۷) بنابراین، فتاوای مذکور دال بر بی تفاوت نبودن حقوق اسلامی نسبت به دیگر اشخاصی (حمل، همسر و گروهی از اقارب) است که بنا بر موقیبت خود، آسیب‌پذیر^۱ هستند و توانایی تأمین نیازهای خود، برای مثال غذا، را ندارند. با توجه به تأثیر شریعت اسلامی بر سیستم حقوقی ایران، موادی از قبیل ۱۱۰۷، ۱۱۰۹، ۱۱۹۹ قانون مدنی به ترتیب به ذکر مصادیق نفقه که غذا از جمله

۱- از آن جایی که غالباً زن‌های مسلمان خانه دار بوده‌اند، لذا با قرار گرفتن در خانه و صرف بیش تر یا تمام وقت خود در اموری چون خانه دار و مراقبت از فرزندان، از موقیبت‌های شغلی و در نتیجه کسب درآمد محروم بوده‌اند.

آن‌هاست، و جوب پرداخت نفقه مطلقه باین در صورت «حمل از شوهر خود» و تعهد پدر به پرداخت نفقه اولاد اشاره دارند. علاوه بر این، ماده ۱۲۰۴ ق.م. غذا را از نمونه‌های نفقه اقارب معرفی کرد.

احتکار

احتکار که مشهور فقهای امامیه، فتوایی مبنی بر حرمت آن صادر کرده‌اند (بحرانی، بی‌تا، ج ۱۸، ص ۶۱۰؛ خویی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۳)، مستند به روایاتی است که آن را عمل ناپسندی در نظر گرفتند. برای مثال، امام صادق^(ع) از رسول‌الله^(ص) نقل می‌کند که پیامبر گرامی اسلام محتکر را ملعون دانستند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۱۶۵) همچنین ایشان، ابتلای محتکر به جذام و ورشکستگی را از نشانه‌های حتمی عذاب الهی معرفی کردند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۲، ص ۲۹۲)

در اینکه مصادیق احتکار چیست، اختلاف نظر وجود دارد، اما فصل مشترک همه آراء، آن است که غذا جزء یکی از مصادیق این عمل منهی‌عنه محسوب می‌شود. همان‌گونه که با فقها در فتاوی خود، مستند به روایتی از امام صادق^(ع) (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۳۲۹)، بدان اشاره کردند (بحرانی، بی‌تا، ج ۱۸، ص ۶۱۰) هر چند فقهای متقدم هم چون شیخ طوسی (شیخ طوسی، ۱۴۰۰، ص ۳۷۴) با استناد به روایت فوق، مصادیق احتکار را منحصر در مواد غذایی خاصی همچون گندم کردند، اما گروهی از پژوهشگران همچون بعضی از فقها، اعتقاد دارند که این مصادیق تنها از باب تمثیل ذکر شد و می‌توان «احتکار را در هر کالایی (هر نوع غذایی) که مورد نیاز مردم است، سرایت داد» (نوری و نوری، ۱۴۰۱، ص ۸۱۱) بنابراین، احتکار مواد غذایی که خود مخل امنیت غذایی به شمار می‌رود و چالش‌های فراوانی را برای مسلمانان به همراه دارد، در حقوق اسلامی ممنوع اعلام شده است و این رویکرد، اهتمام اسلام به موضوع امنیت غذایی را نشان می‌دهد.

زکات

زکات که از جمله ارکان دین اسلام به شمار می‌رود (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۸۰) و صاحب جواهر آن را خواهر نماز نامید (نجفی جواهر، ۱۳۶۲، ج ۱۵، ص ۶)، ۳۲ مرتبه در قرآن ذکر شده و آیات ۴۳ و ۸۳ سوره بقره و ۱۰۳ سوره توبه بدان پرداختند. از بُعد معنوی، رسول‌الله^(ص)، قبولی نماز را وابسته به پرداخت زکات معرفی کردند (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۵۶) در بُعد عملی نیز برای زکات آثار فراوانی وجود دارد که یکی از آن‌ها را می‌توان تأمین امنیت غذایی نامید.

توضیح بیشتر درباره این ادعا، این است که مشهور فقهای امامیه، اموال موضوع زکات را (حداقل) نه مورد می‌دانند که گندم، جو، خرما و کشمش از مصادیق آن به شمار می‌روند (شهید ثانی، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۶۳؛ موسوی خمینی، ۱۳۹۲، ج ۱: ۳۵۷؛ حکیم، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۱۳۳) در صورت وجود اموال مذکور و همچنین شرایط شش‌گانه‌ای از قبیل بلوغ، عقل، حریت، مالکیت، تمکن کامل از تصرف در مال و نصاب (موسوی خمینی، ۱۳۹۲، ج ۱: ۳۵۵) پرداخت زکات واجب می‌شود.

نه تنها پرداخت این اموال، به تحقق امنیت غذایی منجر می‌شود؛ بلکه صرف پایبندی به پرداخت زکات، نشانه دینداری مسلمانان است و این خود، آثاری مثبت را به همراه دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به گسترش خیروبرکت در سرزمین اسلامی اشاره کرد، چراکه مستند به روایتی از امام صادق^(ع)، عدم پرداخت زکات، نابودی اموال را به همراه دارد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۵۰۵) همچنین، پیامبر گرامی اسلام^(ص)، خطر قحطی را نیز به کسانی که زکات نمی‌پردازند،

گوشزد کردند (عطاردی، بی‌تا، ج ۲: ۳۳۶) از این‌رو، زکات نقشی قابل توجه را در راستای تحقق امنیت غذایی ایفا می‌کند.

مطالعه موردی کشور قطر

محدودیت در دسترس بودن زمین، کمبود مزمین آب و محدودیت در رشد کشاورزی منجر به افزایش نگرانی در مورد امنیت غذایی در قطر شده است. در واقع این کشور به دلیل کمبود آب آبیاری، خاک‌های بی‌کیفیت و ممانعت از شرایط اقلیمی، بیش از ۹۰ درصد نیاز غذایی خود را وارد می‌کند. وابستگی فزاینده به واردات مواد غذایی خارجی منجر به افزایش احساس ناامنی غذایی در قطر شده است. در پاسخ، این کشور سرمایه‌گذاری در فناوری کشاورزی پایدار را آغاز کرد. به‌عنوان مثال پروژه جنگل صحرا که امکان تولید پایدار غذا، آب و انرژی را فراهم می‌کند، در حالی که رویش مجدد و ذخیره کربن در مناطق خشک را انجام می‌دهد (suresh,2022,p10) در فوریه سال ۲۰۲۴ در دوحه نشست امنیت غذایی برگزار شد که در این نشست بیانیه صادره دوحه در مورد عدالت غذایی بر اقداماتی برای حمایت از حق غذا تأکید می‌کند. اعلامیه دوحه در مورد عدالت غذایی از دولت‌ها و سایر ذینفعان مربوطه خواسته است تا با استفاده از رویکردهای جامع و یکپارچه مانند آگرواکولوژی و کشاورزی احیاکننده با یکدیگر همکاری کنند تا از حق بر غذا به‌عنوان چارچوبی دگرگون‌کننده برای گذار به سیستم‌های غذایی پایدار و مردم‌محور استفاده کنند. که این مهم یک وسیله ضروری برای سازگاری همزمان با تغییرات آب و هوایی و تحقق حق بر غذا است. توصیه‌های کنفرانس بین‌المللی عدالت غذایی از منظر حقوق بشر، خواستار توسعه و تقویت چارچوب‌های قانونی است که صریحاً حق غذا را به رسمیت شناخته و از آن حمایت می‌کند و سیاست‌های ملی را با اسناد بین‌المللی حقوق بشر مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر هماهنگ می‌کند. میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و دستورالعمل‌های داوطلبانه فائو در مورد حقوق بشر و حمایت از تحقق تدریجی اصول راهنما در مورد حق به غذای کافی (food justice,2024:2)

رویکردی حقوقی به امنیت غذایی

حق غذا در اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸ به‌عنوان بخشی از حق برخورداری از استانداردهای مناسب زندگی به رسمیت شناخته شده است و در میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۹۶۶ به رسمیت شناخته شده است. همچنین توسط معاهدات منطقه‌ای و قوانین اساسی ملی محافظت می‌شود. حق غذا، حق تغذیه آبرومندانه است. این حق به‌منظور دسترسی مستمر به منابعی است که بشر را قادر می‌سازد به تولید غذای کافی و تسهیل در تهیه و خرید آن. ناامنی غذایی و تغذیه همچنان یک چالش جدی جهانی است که منعکس‌کننده کاستی دولت‌ها در اجرای تعهدات بین‌المللی برای اطمینان از دسترس بودن، کیفیت غذا و تضمین بالاترین استاندارد قابل دستیابی سلامت مردمانشان است (قندی، ۱۴۰۱، ۷) اما به نظر می‌رسد تاکنون حقوق بین‌الملل نتوانسته به اهداف مورد انتظار خود در راستای امنیت غذایی دست یابد. لازم به ذکر است که این جمله به معنای نادیده انگاشتن ظرفیت‌های حقوق بین‌الملل نیست و کماکان بایستی از تمام ظرفیت‌های آن در راستای حل بحران‌های جهانی استفاده کرد. اما نمی‌توان به امید معجزه نشست و بایستی به موازات همگرایی بین‌المللی، از ظرفیت‌های داخلی نیز استفاده کرد. نظر به آنچه درباره رویکرد حقوق اسلامی در بخش گذشته بیان شد، اهتمام ویژه جمهوری اسلامی ایران در مبارزه با احتکار به‌عنوان یکی از علل موجب ظهور ناامنی غذایی و همچنین جمع‌آوری زکات از طریق پیش‌بینی سازوکارهای لازم که اجرای آن در حال حاضر با توجه به استقرار حکومت اسلامی در ایران شدنی است (مصباحی مقدم، ۱۳۹۷: ۱۳۳)، ضرورت دارد. همچنین، این پژوهش، راهکارهای دیگری را نیز پیشنهاد می‌دهد.

قرارداد مزارعه

قرارداد مزارعه که فقهای امامیه نیز بدان اشاره کرده‌اند (موسوی خمینی، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۷۱۹؛ حسینی عاملی، بی‌تا، ج ۷، ص ۲۹۸؛ مروارید، ۱۴۱۰، ج ۱۷؛ ص ۲۳۲) مطابق با ماده ۵۱۸ ق.م. داند زمین به کشاورز برای زراعت و تقسیم حاصل را به همراه دارد و از جمله سازوکارهای حقوقی برای تحقق امنیت غذایی به شمار می‌رود. از آنجایی که منفعت زرع مقصود متعاقبین است و «زمین به‌عنوان منبع آن به عامل (کشاورز) داده می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۱۷۵)، قابلیت زرع داشتن (ماده ۵۲۳ ق.م.) برای زمین ضروری است. بنابراین در صورت صلاحیت زمین کشاورزی برای زراعت، رواج انعقاد این قرارداد در جامعه می‌تواند رونق کشاورزی و تولید هرچه بیشتر محصولات غذایی را به ارمغان آورد.

متأسفانه در سال‌های اخیر، آنچه فعالیت‌های کشاورزی را تحت تأثیر قرار داده، تغییر کاربری زمین‌های زراعی به مسکونی بوده است. مطابق با ماده ۱ و تبصره اول قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها مصوب ۱۳۷۴، تغییر کاربری زمین‌های مذکور تنها در موارد ضروری و در صورت تشکیل کمیسیونی خاص ممکن است. عدم ممنوعیت مطلق هرگونه تغییر کاربری، راه را برای دور زدن قانون باز گذاشته است. از این‌رو، ضرورت دارد که قانون، هرگونه تغییر کاربری را ممنوع نماید تا هیچ‌گونه سوءاستفاده‌ای صورت نگیرد. ممنوعیت هرگونه تغییر کاربری، برخورد سختگیرانه با متخلفان و حمایت از کشاورزان، آن‌ها را به فعالیت در حوزه کشاورزی تشویق می‌کند و در نتیجه، قرارداد مزارعه با پشتوانه فقهی و حقوقی خود می‌تواند در این باره نقش آفرینی کند و تحقق امنیت غذایی را به همراه داشته باشد، همان‌گونه که آباد کردن زمین‌ها و زراعت، مورد توجه اسلام (بروجردی، ۱۴۱۵، ج ۱۸، ص ۴۳۱) قرار گرفته است. برای مثال امام صادق^(ع) به محبوب بودن این عمل در نزد خدای متعال اشاره کردند (محدث نوری، بی‌تا، ج ۱۳، ص ۲۶)

قرارداد کشاورزی

با تغییر شرایط امروز، قرارداد مزارعه به‌تنهایی کافی نیست و نیاز به قراردادهای جدید میان دیگر بازیگران نظام غذایی کشور، بیش‌ازپیش احساس می‌شود. قرارداد کشاورزی^۱ که فائو اهدافی از قبیل کاهش فقر و بهبود امنیت غذایی را از به‌کارگیری آن دنبال می‌کند (فائو، ۲۰۲۳) میان کشاورزان و دیگران از جمله صنایع غذایی و به‌منظور تولید محصولات غذایی منعقد می‌شود (Eaton, Shepherd, 2001: iii) تعهداتی مبنی بر تولید مقداری مشخص از محصولات کشاورزی باکیفیت در زمان معین و در مقابل، دریافت حمایت‌هایی از قبیل مبلغی مشخص که بخشی از آن به‌صورت پیش‌پرداخت تقدیم می‌گردد، به ترتیب برای کشاورزان و صنایع غذایی به وجود می‌آیند (3: Bijman, 2008) از این‌رو، مشابهت‌هایی میان این نوع قرارداد و قراردادهای آتی وجود دارد. همان‌طور که یکی از حقوقدانان اعتقاد دارد قراردادهای آتی برای اولین بار و با ساختاری ساده‌تر از قراردادهای امروزی، «ناظر بر انواع محصولات کشاورزی» (سلطانی، ۱۳۹۶، صص ۲۴۳-۲۴۴) منعقد شدند.

هرچند مزایایی از قبیل اطمینان خاطر صنایع غذایی از تأمین مواد غذایی مورد نیاز برای تولید محصولات مدنظر خود و تحویل آن به مشتریان و در نتیجه، پویایی بازار به ارمغان می‌آید، اما با توجه به نامتوازن بودن قدرت متعاقبین، وضعیت نابرابر میان کشاورزان و کارخانه‌های تولید مواد غذایی حاصل می‌شود که از جمله آن‌ها می‌توان به پرداخت مبالغی کم‌تر از قیمت واقعی محصولات و مسؤولیت‌های قراردادی سنگین برای کشاورزان در صورت عدم تأمین محصولات موضوع قرارداد ولو به‌خاطر شرایطی مانند قوه قاهره اشاره کرد.

از این رو، انتظار می‌رود که سیستم حقوقی جمهوری اسلامی ایران، ضمن به رسمیت شناختن این قرارداد، به تصویب قانونی جامع درباره آن بپردازد. همچنین، برای جلوگیری از هرگونه سوءاستفاده، بایستی قالب‌هایی برای قرارداد کشاورزی، از پیش تعیین و در آن، منافع هر یک از متعاقدين لحاظ شوند و ریسک میان آن‌ها به صورت عادلانه تقسیم گردد و الا صرف وجود قراردادهای کشاورزی و ادعاهایی از قبیل فعالیت در راستای امنیت غذایی در بستر بازار آزاد، تا زمانی که با ظلم به کشاورزان همراه باشد، بی‌نتیجه است.

جرمانگاری اسراف غذا

در حال حاضر، اسراف غذا از جمله چالش‌هایی است که امنیت غذایی را تحت تأثیر خود قرار داده است. مطابق با گزارش‌های موجود، سالانه ۳۵ میلیون تن (TEHRAN TIMES, 2022) از مواد غذایی در ایران اسراف می‌شوند. این آمار نگران‌کننده، در حالی است که بخشی از جامعه در تأمین غذای روزانه خود با معضلاتی مواجه هستند. از این رو، حقوق می‌تواند نقشی قابل توجه را ایفا کند. فرانسه که خود نیز سال‌ها از این معضل رنج می‌برد، در فوریه سال ۲۰۱۶، از طریق ابزار قانون‌گذاری، به تصویب قانونی مبنی بر ممنوعیت اسراف غذا پرداخت (Zero Waste Europe Factsheet, 2020) توضیح بیشتر آنکه مطابق با قانون مذکور، سوپرمارکت‌ها از دور انداختن مواد غذایی فروش نرفته ممنوع شدند و در عوض، بایستی آن را به مراکز خیریه اعطا کنند.

این اقدام، می‌تواند الگویی مناسب برای جمهوری اسلامی ایران باشد تا با تصویب قانون جدید یا موادی از قوانین موجود، اسراف غذا را ممنوع کند و مجازاتی را برای رستوران‌ها و فروشگاه‌ها در نظر بگیرد. پیشنهاد می‌شود که علاوه بر جرم‌انگاری (قربانی قلجلو، ۱۳۹۶: ۲۹۸) عادت اسراف که در دین اسلام نیز مورد نهی شارع (آیه ۳۱ سوره اعراف) و معصومین^(ع) (فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ج ۱۷، ص ۸۵) قرار گرفته است، مواد غذایی اضافی یا به فروش نرفته یا در آستانه خراب شدن به قیمت کمتر در برنامه‌های کاربردی^۱ به فروش برسند یا مقداری از آن‌ها به مراکز خیریه اعطا شوند.

مدیریت صحیح منابع آب

اشاره به ارتباط آب و کشاورزی در بخش اول مقاله، تأکیدی بر این حقیقت است که اتخاذ تصمیمی مناسب درباره کشاورزی و امنیت غذایی مستلزم توجه به مسئله آب و مدیریت منابع آن است. از این رو، مدنظر قراردادن مسئله آب در سیاست‌گذاری و تقنین در حوزه کشاورزی ضروری است. متأسفانه تاکنون، اقدامات مناسبی در حوزه مدیریت منابع آب انجام نشده است و انتقادات فراوانی به قوانین موجود درباره آب وارد است.

توضیح بیشتر آنکه تبصره ماده ۳ قانون توزیع عادلانه آب مصوب ۱۳۶۱ اعلام داشت «از تاریخ تصویب این قانون، صاحبان کلیه چاه‌هایی که در گذشته بدون اجازه وزارت نیرو حفر شده باشند، اعم از اینکه چاه مورد بهره‌برداری قرار گرفته یا نگرفته باشد، موظف هستند طبق آگهی‌ای که منتشر می‌شود، به وزارت نیرو مراجعه و پروانه بهره‌برداری اخذ نمایند». از این رو، نه تنها اقدامی مناسب برای مقابله با حفر چاه‌های غیرمجاز صورت نگرفت؛ بلکه با تصویب تبصره مزبور، بهره‌برداری بی‌رویه از منابع آب زیرزمینی افزایش یافت.

۱- برای مثال می‌توان به برنامه کاربردی «به آینه» در این باره اشاره کرد.

علاوه بر این، ماده ۳ قانون تأمین منابع مالی برای جبران خسارات ناشی از خشکسالی یا سرمازدگی مصوب ۱۳۸۳ نیز که آب را به‌مثابه کالایی رایگان برای کشاورزان تبدیل کرد، به تشدید بحران آب انجامید، زیرا سال‌هاست که کشاورزی سنتی بدون توجه به میزان آب موجود انجام شده است.

بهره‌گیری از تجارب کشورهای دیگر در حوزه کشاورزی پایدار، ضمن تحقق امنیت غذایی، به مدیریت صحیح منابع آب منتهی می‌شود. بنابراین پیشنهاد می‌شود که در قوانین موجود، استفاده از شیوه‌های آبیاری سنتی ممنوع شود و با همکاری نهادهای ذیصلاح همچون وزارت کشاورزی، وزارت صمت، وزارت اقتصاد و امور دارایی و سازمان حفاظت از محیط‌زیست اقدامات لازم برای پیاده کردن سامانه‌های مربوط به آبیاری نوین در کشور انجام شوند و فناوری‌های مرتبط و تأمین مالی لازم در اختیار کشاورزان قرار گیرند. در صورت استفاده نکردن از فرصت موجود، علاوه بر «اتلاف آب و انرژی، آسیب دیدن زیست‌بوم‌های خشکی، رودخانه‌ها و دریاچه‌ها و آلودگی آب‌ها» (گارسیا و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۷۰) تولید مواد غذایی نیز کاهش می‌یابد که این امر به ناامنی غذایی منجر خواهد شد.

نتیجه‌گیری

بامطالعه موضوع حاضر در چارچوب امنیت غذایی و تغییرات اقلیمی و واکنش حقوقی نسبت به این مهم اول اینکه مشخص گردید این مسئله به‌اندازه‌ای مهم است که بقاء بشر در گرو رعایت کلیه شئون امنیت انسانی از جمله امنیت غذایی است. دوم اینکه حفظ و ارتقاء سطح امنیت غذایی، جوامع را از تحولات ناپهتجاری که احتمال بروز آن وجود دارد مصون می‌دارد. سوم اینکه امروزه و در واقعیت برخی نزاع‌ها بر سر حفظ منابع آب است که این مسئله مستقیم به امنیت غذایی بر می‌گردد. چهارم اینکه تغییرات اقلیمی نیز یکی از مهم‌ترین مسائل زیست‌محیطی است که تمام شئون زندگی بشری را تحت تأثیر قرار داده است. پنجم اینکه اگرچه اسناد بین‌المللی اسلامی و غیر اسلامی و همچنین مقررات داخلی در حوزه امنیت غذایی، موضوع را مدنظر قرار داده‌اند اما به نظر می‌رسد هنوز جای مذاقه وجود دارد. در این راستا به نظر می‌رسد تجربه‌های جهانی نشان از آن دارد که امنیت غذایی تهدیدی جدی برای حقوق بشر است و تسامح نسبت به این مسئله تجدید نسل را با مخاطره همراه می‌سازد. در این راستا و همان‌طوری که اشاره شد در مطالعه موردی قطر بر رویکرد امنیت غذایی و چرخه آن به‌واسطه شرایط اقلیمی گام‌هایی برداشته است. اما به نظر می‌رسد بحث امنیت غذایی یک بحث حیاتی است که اگرچه در برخی اسناد بین‌المللی بدان اشاره شده اما عمیقاً این موضوع جای بررسی دارد. چراکه بحث امنیت غذایی و حاکمیت غذا بر اساس سیاست‌های تعیینی لحاظ می‌شوند. لذا اجرای برنامه‌های سیاستی امنیت غذایی می‌تواند اهمیت دوچندان داشته باشد.

منابع و مأخذ

کتاب:

- اسلامی، رضا (۱۳۹۵). آیا حقوق بشر؟ راهنمای هنجاری حقوق مدنی-سیاسی برای توانمندی و مطالبات جامعه مدنی. تهران: نشر مجد.
- بیسواس، آسیت کی؛ تورتاخادا، سسیلیا (۱۳۹۷). امنیت آب، تغییر اقلیم و توسعه پایدار، ترجمه سیده فاطمه آقا میر و عبدالمجید مهدوی دامغانی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی^(۵).
- حاتمی، مهدی (۱۳۹۲). حق بر آموزش و تعهدات دولت‌ها. تهران: نشر خرسندی.
- زمانی، سید قاسم؛ طلعت، آرمین؛ جعفری، زهرا؛ حاجی عرب، مریم؛ سوادکوهی فر، ضحی؛ فرج زاده، حبیبه؛ باباخانی، عطیه؛ اصغری، زینب؛ رشیدی نژاد، زینب (۱۳۹۵). میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی دعاوی، آموزه‌ها، تفاسیر، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- سلطانی، محمد (۱۳۹۶). حقوق بازار سرمایه. تهران: سمت و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی^(۵).
- قاری سید فاطمی، سید محمد (۱۳۸۹). حقوق بشر در جهان معاصر؛ جستارهایی تحلیلی از حق‌ها و آزادی‌ها، جلد دوم، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- قاری سید فاطمی، سید محمد (۱۳۹۵). حقوق بشر در جهان معاصر؛ جستارهایی تحلیلی از حق‌ها و آزادی‌ها، جلد اول، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۳). حقوق مدنی: عقود معین. جلد دوم، تهران: گنج دانش.
- گارسیا، ایوان فرانسیسکو؛ دوران، ویکتور هوگو؛ موریل، خوسه لوئیس؛ و رودریگز، کارمن روسیو (۱۳۹۸). آب و کشاورزی پایدار، ترجمه رضا میرزایی تالار پستی و هدا محمدی، تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی^(۵).
- مقیمی، همایون (۱۳۹۸). آب‌شناسی پیشرفته. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- میرعباسی، سید باقر؛ اسفندیاری، چنگیز (۱۳۹۳). امنیت غذایی و حق دسترسی به غذا در گفتمان حقوقی سازمان ملل. تهران: نشر خرسندی.
- مقاله، فصلنامه، پایان‌نامه:
- اسفندیاری، چنگیز؛ میرعباسی، سید باقر (۱۳۹۳). حق دسترسی به غذا در مخاصمات از منظر موازین حقوق بین‌الملل. مجله حقوقی دادگستری (۸۸)، ۷۸، ۷-۳۶.
- اسفندیاری، چنگیز؛ میرعباسی، سید باقر (۱۳۹۴). بررسی ابعاد حق بر غذا و امنیت غذایی در اسناد بین‌المللی. فصلنامه حقوق پزشکی، (۳۵)، ۹، ۱۵۸-۱۸۳.
- باب الحکمی، علی؛ غلامی سفیدکوهی، محمدعلی؛ و عمادی، علیرضا (۱۳۹۹). ارزیابی اثر تغییر اقلیم بر خشکسالی و پیش‌بینی رواناب حوضه رودخانه نکا طی دوره‌های آتی. اکوهیدرولوژی (۷(۲)، ۲۹۱-۳۰۲.
- براتی، غلامرضا؛ مرادی، محمد؛ و سعیدی نیا، مریم (۱۴۰۰). واکاوی همدید شهرهای رکورددار گرما در ایران. پژوهش‌های دانش زمین (۴۶)، ۱۲، ۶۴-۷۳.
- حسینی اکبرنژاد، هاله؛ حسینی اکبر نژاد، حوریه (۱۴۰۰). مقابله با گرسنگی در نظام حقوق بین‌الملل: از نقض حقوق بشر تا جنایت بین‌المللی، مجله حقوقی بین‌المللی، (۶۵)، ۳۸، صص ۱۰۳-۱۴۴.

خیز، زهره؛ زیبایی، منصور؛ و فرج زاده، زکریا (۱۳۹۷). تأثیر خشکسالی بر درآمد و رفاه خانوارها و شاخص تولید غذا. اقتصاد کشاورزی (۲) ۱۲، ۲۱-۴۳.

دلغندی، مهدی؛ جورابلو، ساناز؛ و گنجی نوروزی، زهرا (۱۴۰۲). بررسی اثرات تغییر اقلیم بر شدت، مدت و مقدار خشکسالی منطقه سمنان با استفاده از دو شاخص SPI و RDI. پژوهش‌های خشکسالی و تغییر اقلیم (۱) ۱، ۱۸-۱.

طلایی، فرهاد؛ رزم‌خواه، علی (۱۳۹۷). ارتباط حق بر غذا و سیاست‌های تجارت جهانی کشاورزی: تعامل یا تقابل؟، مجله پژوهش‌های حقوقی، (۳۵) ۱۷، ۵۵-۸۳.

قاری سید فاطمی، سید محمد؛ رضائیان، سمیرا (۱۳۹۷). مسؤلیت دولت در قبال حقوق مالکیت فکری و امنیت غذایی شهروندان، دیدگاه‌های حقوق قضایی، (۸۳) ۲۳.

قربانی قلجلو، مهدی (۱۳۹۶). سیاست جنایی ایران و امنیت غذایی با نگاهی به اسناد بین‌المللی، رساله دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.

قندی، امین (۱۴۰۱). واکاوی مفهوم امنیت غذایی در پرتو اسناد بین‌المللی، سومین کنفرانس بین‌المللی تحقیقات بنیادین در حقوق و علوم قضایی، تهران، <https://civilica.com/doc/1549024>.

مصباحی مقدم، غلامرضا (۱۳۹۷). جایگاه زکات از دیدگاه فقه حکومتی، دو فصلنامه علمی-پژوهشی جستارهای اقتصادی ایران، (۳۰) ۱۵، ۱۱۹-۱۳۵.

موحدیان، حسین (۱۴۰۲). تحولات حقوق مالی زنان: مطالعه تطبیقی در حقوق ایران، مصر، مراکش و تونس (رساله کارشناسی ارشد). استاد راهنما: محسن اسماعیلی، دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، تهران، ایران.

موحدیان، حسین؛ و طیبی، سبحان (۱۴۰۱). جستاری در رویکرد تحول‌گرایانه حقوق محیط‌زیست در کشورهای اسلامی (مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران و کشورهای حاشیه خلیج فارس)، تمدن حقوقی (۱۳) ۵، ۳۰-۵.

نصرینا، فاطمه؛ زیبایی، منصور؛ و بخشوده، محمد (۱۳۹۷). آسیب‌پذیری کشاورزان حوضه آبریز بختگان پیش و پس از رویداد خشکسالی. اقتصاد کشاورزی (۳) ۱۲، ۴۵-۶۹.

نوری، سید حسین؛ و نوری، سید عباس (۱۴۰۱). احتکار در فقه اسلامی و سیره علوی و بررسی قول مشهور در سعه و ضیق موارد آن. پژوهش‌های فقهی (۳) ۱۸، ۸۰۷-۸۳۷.

یوسفی، حسن؛ جوادی، سامان؛ مریدی، علی؛ خواجه پور، حسین؛ کرباسی، هانیه سادات؛ و فتحی، تورج (۱۴۰۰). بررسی تغییرات دمای ایران در اثر تغییر اقلیم، نشریه تخصصی مدیریت آب و آبیاری (۲)، ۲۳۷-۲۴۸.

منابع خارجی:

عربی:

ابن عاشور، محمد الطاهر (۱۹۸۴). التحرير و التنوير. جلد سوم، تونس: الدار التونسية للنشر.

أحمد بن حنبل، أبو عبدالله (۱۴۲۱). مسند الإمام أحمد بن حنبل. جلد بیست و هشتم. بیروت: مؤسسه الرساله.

بحرانی، یوسف (بی‌تا). الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة. جلد بیست و پنجم، قم: مؤسسه النشر الإسلامی التابعه لجماعه المدرسین.

بحرانی، یوسف (بی‌تا). الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة. جلد هجدهم، قم: مؤسسه النشر الإسلامی التابعه

لجماعه المدرسين.

- بروجردی، سید حسین (۱۴۱۵). جامع احادیث الشیعه فی أحكام الشریعه. جلد هجدهم، قم: الصحف.
- بیهقی، أبوبکر (۱۴۰۸). الآداب للبیهقی. بیروت: مؤسسه الکتب الثقافیه.
- جوهری، أبونصر (۱۴۰۷). الصحاح تاج اللغه و صحاح العربیه. جلد پنجم، بیروت: دار العلم للملایین.
- حسینی عاملی، سید جواد (بی تا). مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامه. جلد هفتم، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- حکیم، سید محسن طباطبایی (۱۳۹۰). مستمسک العروه الوثقی. جلد نهم، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- خویی، أبوالقاسم (بی تا). منهاج الصالحین. جلد دوم، عراق: مؤسسه الخوئی الإسلامیه.
- زبیدی، محمد بن محمد (بی تا). تاج العروس من جواهر القاموس. جلد سی و چهارم، بیروت: دار الهدایه.
- السجستانی، أبوداود (۱۴۳۰). سنن أبی داود. جلد هفتم، قاهره: دارالرساله العالمیه.
- السرحدان، حسین أحمد (۲۰۱۷). إنعدام الأمن الغذائي: الأسباب و سبب المعالجته {القاره الأفريقيه إنموذجا}، مجله جامعه کربلاء العلمیه (۴) ۱۵، ۱۳۶-۱۵۱.
- شهید اول (بی تا). اللعه دمشقیه فی فقه الإمامیه. جلد اول، بیروت: دار التراث الدار الإسلامیه.
- شهید ثانی (بی تا). مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام. جلد اول، قم: مؤسسه المعارف الإسلامیه.
- شهید ثانی (بی تا). مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام. جلد نهم، قم: مؤسسه المعارف الإسلامیه.
- شیخ صدوق (۱۳۶۲). الخصال. جلد اول، قم: جامعه مدرسین.
- شیخ طوسی (۱۴۰۰). النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی. بیروت: دار الکتب العربی.
- شیخ طوسی (۱۳۸۷). المبسوط فی فقه الإمامیه. جلد پنجم، تهران: المکتبه المرتضویه لإحياء الآثار الجعفریه.
- طباطبایی، سید علی (۱۴۱۹). ریاض المسائل فی بیان أحكام الشرع باللائل. جلد دهم، قم: مؤسسه النشر الإسلامی التابعه لجماعه المدرسين.
- الطبرانی، سلیمان بن أحمد (بی تا). المعجم الأوسط. جلد ششم، قاهره: دار الحرمین.
- عطاردی، عزیز الله (بی تا). مسند الإمام الباقر أبی جعفر محمد بن علی (ع). تهران: عطار.
- علامه حلی (بی تا). ارشاد الأذهان إلى أحكام الإيمان. جلد دوم، قم: مؤسسه النشر الإسلامی التابعه لجماعه المدرسين.
- فیض کاشانی، محمد محسن (۱۴۰۶). الوافی. جلد هفدهم، اصفهان: کتابخانه امام أمير المؤمنين علی علیه السلام.
- فیومی، أبوالعباس (بی تا). المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير. جلد اول، بیروت: المکتبه العلمیه.
- کلینی (۱۴۰۷). الکافی. جلد پنجم، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- کلینی (۱۴۰۷). الکافی. جلد چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- کلینی (۱۴۰۷). الکافی. جلد دوم، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- کلینی (۱۴۰۷). الکافی. جلد سوم، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- مجلسی (۱۴۰۳). بحار الأنوار. جلد شصت و دوم، بیروت: مؤسسه الوفاء.
- محدث نوری (بی تا). مستدرک الوسائل. جلد سیزدهم، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث.
- محدث نوری (بی تا). مستدرک الوسائل. جلد شانزدهم، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث.
- مروارید، علی اصغر (۱۴۱۰). البینایح الفقهیّه. جلد هفدهم، بیروت: دارالتراث / دار الإسلامیه.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶). أنوار الفقاهه فی شرح تحریر الوسيله: کتاب النکاح. جلد سوم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی^(ع).

موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۹۲). ترجمه تحریر الوسيله. جلد اول، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی^(ع).

موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۹۲). ترجمه تحریر الوسيله. جلد دوم، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی^(ع).

نجفی جواهری، محمدحسن (۱۳۶۲). جواهر الکلام. جلد پانزدهم، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

نجفی جواهری، محمدحسن (۱۳۶۲). جواهر الکلام. جلد سی و یکم، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

انگلیسی:

Bijman, Jos (2008). Contract Farming in Developint Countries: an overview. Netherland: Ministry of Foreign Affairs.

Eaton, Charles., Shepherd, Andrew (2001). Contract Farming: Partnerships for Growth. FAO.

Food Justice (2024). Doha Declaration on Food Justice, <https://www.qna.org.qa/en/News%20Area/News/2024-0071-07/02doha-declaration-on-food-justice-underscores-measures-to-protect-right-to-food>.

FAO (2008). An Introduction to the Basic Concepts of Food Security (Link)

FAO (2023). Agrifood Systems and the 2030 Agenda (Link)

FAO (2023). Contract Farming Resource Centre (Link)

Hassan, areej (2017). Food Insecurity and Disease: Prevalence, Policy, and Politics. Canada: Apple Academic Press Inc.

Lobel, David., Bruke, Marshal (2010). Climate Change and Food Security: Adapting Agriculture to a Warmer World. Springer.

Movahedian, Hussein., Norouzi, Nima (2023). Pragmatic Legal and Policy Implications of Environmental Lawmaking. PA: IGI Global PUBLISHER of TIMELY KNOLEDGE.

Norouzi, Nima., Movahedian, Hussein (2023). Innovations in Environmental Legislation and Justice: Environmental and Water-Energy-Food Nexus Law. PA: IGI Global PUBLISHER of TIMELY KNOLEDGE.

Suresh, S (2022). Food Security Strategy in Qatar. Retrieved from <https://www.ecomena.org/food-security-qatar/#:~:text=Qatar%20imports%20over%209020%25%of,billion%20equivalent%20to%2020%241.2% billion>.

Tanarhte, Meryem, and Hadjinicolaou, Panos. "Heat wave characteristics in the eastern Mediterranean and Middle East using extreme value theory", Climate Research, Vol.63, No.2, 2015: 99 (99- 113)

TEHRAN TIMES (2022). Annual food waste at 35m tons in Iran (Link)

Zero Waste Europe Factsheet (2020). France's law for fighting food waste Food Waste Prevention Legislation (Link)

